
SLAVICA RADIŠIĆ

UDK 316.334.56(73:4)“197/...”
316.324.8:711.42(73:4)“197/...”

POSTINDUSTRIJSKI GRAD I KULTURNA POLITIKA¹

Apstrakt: *U periodu od Drugog svjetskog rata u velikom broju razvijenih zemalja nekada dominirajući industrijski urbanistički sistem doživio je potpuni kolaps. Nezaposlenost, fizičko propadanje centralnih dijelova grada i veliki socijalni problemi, termini su koji najbolje opisuju stanje gradova koji su svoj ekonomski razvoj bazirali isključivo na industrijskoj proizvodnji. Kao glavni trend za rješavanja ovih problema od kraja 70-ih, prvo u SAD-u a potom i u Evropi, nametnuli su se programi urbane regeneracije kao moguće metode za postizanje ekonomske restrukturacije. Nekadašnja industrijska područja su obnovljena i redizajnirana, i u njih su se uselili predstavnici raznih kompanija, pravne i finansijske firme i različiti komercijalni sadržaji. U želji da privuku što više investicija, i da se što bolje pozicioniraju u okvirima savremene globalne ekonomije, u gradovima je posebna pažnja počela da se poklanja definisanju njihovog identiteta i imidža, kao i razvoju ponude u oblasti zabave, sporta i kulture.*

U ovom tekstu pokušaću da prikažem na koji način se formirao savremeni postindustrijski urbani sistem i koje su njegove glavne odlike, te kakvu ulogu u tom procesu imaju kultura i kulturna politika.

Ključne reči: *postindustrijski grad, urbana regeneracija, kultura, flagship projekti, participacija.*

Key words: *postindustrial city, urban regeneration, culture, culture led redevelopment, cultural regeneration, flagship, participation.*

¹ Ovaj tekst predstavlja dio moje magistarske teze na temu *Public Art Policy and Legal and Financial Policy Instruments* (mentor dr Jelena Todorović) koju sam odbranila na Univerzitetu umetnosti i UNESCO programu za kulturni menadžment i kulturnu politiku na Balkanu, u novembru 2008. godine. Op.a.

Postindustrijski grad

Tokom posljednje trećine XX stoljeća, ekonomski razvoj velikih gradova, koji se tokom dva stoljeća bazirao na dva simbola industrijske moći – željezu i čeliku – počinje polako da opada prouzrokujući, pri tom, i krizu postojećeg urbanog sistema.

Razlozi koji su doveli do opadanja ekonomske moći industrijskih gradova, kao i do nastanka novog tipa globalnog, postindustrijskog grada i njegovih karakteristika, jedna je od tema kojom su se posljednjih tridesetak godina bavili mnogi urbanisti, sociolozi, ekonomisti i kulturolozi. Istaknuti američki urbanista, Douglas Shaw, u tekstu pod nazivom *The Post-Industrial city*² pokušao je da prikaže koje su osnovne razlike i sličnosti između ekonomije i urbanog sistema industrijskih i postindustrijskih gradova, pokušavajući, pri tom, da identificira i glavne razloge koji su doveli do krize industrijskog grada. Postoje razna tumačenja na koji način se odigrao prelazak iz industrijskog društva u postindustrijsko, ali uglavnom prevladava mišljenje da je on bio automatski i neminovan, kao krajnji produkt razvoja industrijskog društva, te se zaključuje da, u suštini, ne postoji jasan prelaz između dva sistema. Shaw ističe da su neki od osnovnih faktora, za koje se danas smatra da određuju razvoj postindustrijskog grada, bili prisutni i u okviru urbanog sistema industrijskog grada. On takođe naglašava da je tokom dva stoljeća razvoja, industrijski grad pretrpio velike promjene i da je moguće identificirati značajne razlike između sistema urbane organizacije industrijskih gradova u periodu prije i poslije Drugog svjetskog rata³.

Dva su ključna razloga za koje Shaw smatra da su dovela do slabljenja industrijske proizvodnje u gradovima i do krize industrijskog urbanog sistema:

– tehnološke inovacije i inovacije u oblasti transporta,
i

– pojava multinacionalnih korporacija.⁴

---

² Douglas V. Shaw, *The Post-Industrial city*. In: *Handbook of Urban Studies*, ed. Ronan Paddison, London, 2001, 284–296.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

U ranom periodu razvoja industrijskih gradova, organizacija urbanog sistema zavisila je od potrebe da industrijska postrojenja budu smještena blizu tržišta na kojima bi se roba prodavala, kao i blizu riječnih tokova radi lakšeg i bržeg transporta robe. Za razliku od toga, u periodu poslije Drugog svjetskog rata, različite tehnološke inovacije, razvoj savremene mreže puteva, kao i razna druga poboljšanja u oblasti transporta, u velikoj mjeri uticali su na promjenu postojećeg sistema upravljanja industrijskom proizvodnjom i načinima plasiranja gotovih proizvoda na tržištu. Sve veća naseljenost gradova, zakrčenost gradskih ulica, porast cijena nekretnina i zemljišta u gradovima, doveli su do toga da veliki broj industrijalaca donese odluku da premjesti industrijska postrojenja na *green-field* lokacije izvan grada. Pored toga, nove usavršene tehnologije i sve veća automatizacija proizvodnje doveli su do ubrzanja proizvodnog procesa i smanjenja broja zaposlenih u direktnoj proizvodnji.

Novi uslovi poslovanja i snažna konkurencija na tržištu uticali su i na razvoj poslova koji nisu bili direktno vezani za proizvodnju – poslova baziranih na specijaliziranim znanjima i vještinama iz oblasti korporativnog prava, računovodstva, oglašavanja. Shaw navodi da je već tokom 50-ih godina započeo proces institucionalizacije i komodifikacije znanja i kreativnosti – proces koji je svoj vrhunac dostigao u vrijeme deindustrijalizacije gradova tokom 70-ih, kada je pružanje širokog spektra specijalističkih usluga postalo glavna pogonska snaga razvoja novog postindustrijskog grada.⁵

Međutim, tehnološki napredak i razvijena saobraćajna mreža predstavljali su samo jedan od razloga slabljenja industrijske baze grada, a odlučujuću ulogu u tom procesu odigrala je pojava ekonomskog globalizma i internacionalizacija finansijskih tržišta. Ekonomski globalizam bio je uslovljen promjenom načina akumulacije kapitala i pojavom multinacionalnih korporacija, čije djelovanje nije više bilo ograničeno nacionalnim granicama, već se proširilo ka svim dijelovima svijeta. Jedna od najvažnijih posljedica pojave multinacionalnih korporacija, koja je direktno uticala na promjenu do tada postojećeg sistema orga-

---

⁵ Ibid.

nizacije (industrijskog) grada, bila je i sve raširenija praksa prebacivanja proizvodnih kapaciteta iz razvijenih zapadnih industrijskih gradova u zemlje trećeg svijeta, gdje su osnovni troškovi proizvodnje – nadnice zaposlenih i zemljište – bili mnogo niži. Još jedna važna promjena do koje je došlo zahvaljujući novom globalnom finansijskom sistemu jeste slabljenje regulatorne uloge države u procesu protoka kapitala i roba između različitih zemalja i regija. Pojava multinacionalnih kompanija i razvijanje globalnih tržišta, u nekim slučajevima onemogućila je nacionalne vlade da planiraju i upravljaju svojim ekonomskim razvojem.

Premeštanje industrijskih postrojenja u zemlje trećeg svijeta ostavilo je vrlo teške posljedice na ekonomiju velikog broja američkih i evropskih gradova, pogotovo gradova koji su svoj ekonomski razvoj bazirali isključivo na industrijskoj proizvodnji zanemarujući, pri tom, razvoj sektora usluga. U SAD-u su prvi ozbiljni znakovi urbane i socijalne krize počeli da se osjećaju još početkom 70-ih godina, da bi do kraja te dekade proces deindustrijalizacije obuhvatio skoro sve nekada bogate industrijske gradove u SAD-u. Početkom 80-ih, deindustrijalizacija i urbana kriza postali su sve izraženiji problem i u razvijenim evropskim zemljama, pogotovo u Velikoj Britaniji. Proces opadanja industrijske proizvodnje podjednako se odrazio na sve sfere života u gradu – ekonomsku, društvenu, kulturnu – i vrlo brzo je proizveo kolaps do tada dominirajućeg modela organizacije urbanog života. Gašenje industrijske proizvodnje dovelo je do porasta nezaposlenosti u gradovima, smanjivanja prihoda u ostalim segmentima privrede, pogoršanja uslova života i stanovanja, kao i porasta kriminala i vandalizma. Jedna od uočljivijih posljedica slabljenja gradske ekonomske baze bilo je propadanje i rušenje urbanog tkiva grada i getoizacija pojedinih (uglavnom centralnih) dijelova grada.

Iako u Evropi urbana kriza nije bila tako izražena kao u SAD-u ili Velikoj Britaniji, u velikom broju evropskih gradova tokom 80-ih je, ipak, počeo da se povećava procenat nezaposlenih i da se pojavljuju različiti socijalni problemi. U SAD-u i Evropi najočigledniji indikatori propadanja grada bili su napušteni stari industrijski kompleksi i skladišta, često od velikog istorijskog i arhitekturnog značaja, smješteni na obalama rijeka i u centralnim dijelovima grada. Fizičko

stanje građevina još više je naglašavalo efekat koji su ekonomske promjene i gubitak tradicionalnih poslova imali na ljude i lokalne zajednice.

Ekonomska snaga i identitet ovih gradova bazirali su se isključivo na razvoju industrije. Za razliku od njih, gradovi koji su na vrijeme uspjeli da se globalno pozicioniraju kao servisni centri, poput New Yorka, Londona, Hong Konga, doživjeli su snažan procvat i postali pozitivan primjer na koji način nekadašnji industrijski gradovi mogu da restrukturiraju svoju ekonomiju. Zasnovana na pružanju različitih specijalizovanih usluga, prevashodno u domenu prava i finansija, ali i u domenu obrazovanja, medicine, kulture i slobodnog vremena, ekonomija postaje glavna pogonska snaga razvoja ovih novih postindustrijskih gradova. Naravno, nijedan od ovih sektora usluga nije bio nov, ali zahvaljujući snažnoj revoluciji znanja i stalnim tehnološkim inovacijama, usluge ovog tipa postaju sve značajnije i specijaliziranije.

Karakteristike savremenog postindustrijskog društva možda najbolje definiše sociolog Daniel Bell u svojoj poznatoj knjizi *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting* iz 1973. godine.⁶ Po Bellu, glavne karakteristike postindustrijskog društva su: prelaz s ekonomije proizvodnje robe na ekonomiju usluga, prevlast profesionalne i tehničke klase i važnost teorijskog znanja, koji postaje glavni zamajac prosperiteta i inovacija u savremenoj ekonomiji, ali i društvu u cjelini.⁷

Pored toga, Bell naglašava da je osnovna razlika između industrijskog i postindustrijskog društva u tome što je prvo bazirano na koordinaciji čovjeka i mašine u proizvodnji robe, dok se drugo oslanja na znanje koje je postalo osnovni instrument ostvarivanja društvene kontrole i upravljanja tehnološkim razvojem.⁸

On ističe još jednu značajnu razliku između industrijskog i postindustrijskog društva, a koja se odnosi na promjenu načina potrošnje. Za razliku od industrijskog perioda, kada je masovna produkcija bila vezana i za masovnu potrošnju, sociokulturološki

---

⁶ Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York, 1973.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

postindustrijski period predstavlja odbacivanje masovne potrošnje. Masovnu potrošnju u postindustrijskom gradu zamenjuje potrošnja koja akcenat stavlja na robu i usluge koje se odlikuju visokim kvalitetom i dobrim dizajnom.⁹ Smanjenje radnog vremena, veći prihodi i razne beneficije, koje u novom ekonomskom sistemu uživaju pripadnici menadžerske klase, uticali su na razvoj novih navika potrošnje i načina iskorištavanja slobodnog vremena.¹⁰ Viši nivo obrazovanja i sofisticirane metode oglašavanja doveli su do selektivnijeg načina potrošnje. U ovakvoj situaciji poseban značaj dobijaju robe koje se proizvode u malim serijama, kao što je dizajnerska odjeća, obuća, namještaj, nakit. Sličan trend osjeća se i u domenu usluga, gdje veliku popularnost doživljavaju manji, ekskluzivni, egzotični restorani i hoteli. U takvim okolnostima ekonomska snaga gradova sve više zavisi od njihove sposobnosti da se nametnu kao mijesta koja su u stanju da pruže odgovarajuće doživljaje, raznovrsnu zabavu, klubove, restorane, pozorišne predstave i različita kulturna iskustva.¹¹

Za većinu gradova, prelaz s industrijske proizvodnje na ekonomiju usluga nije bio lak; čak i u slučajevima kada su neki neki uspjeli da se nametnu kao centri nove ekonomije usluga, to nije značilo da su svi socijalni problemi nestali. Naprotiv, u velikom broju postindustrijskih gradova proces opadanja gradske industrijske proizvodnje i prebacivanja na razvoj ekonomije usluga doveo je do pojave socijalne polarizacije, suprotstavljanja nove visoko plaćene menadžersko-profesionalne klase i nekadašnjih industrijskih radnika, kojima su promjene donijele samo nezaposlenost i gubitak sigurne i obezbjeđene budućnosti.

U takvim okolnostima, za većinu bivših industrijskih gradova glavni cilj postaje restrukturacija i diversifikacija lokalnih ekonomija, kao i prilagođavanje potrebama savremenog života. Urbanisti i lokalne vlasti suočavaju se s izazovom kako da razviju novu fleksibilniju ekonomsku strukturu, obogate ponudu grada i omogućće da grad postane kompetitivniji i bolje

⁹ Ibid.

¹⁰ O tome i u: Adams, Champion, Murray, *Developing Creative Cities: A perspective from UK*, Urban Studies Department, University of Glasgow.

¹¹ Ibid.

pozicioniran na globalnom nivou. Da bi uspjeli u tome, veliki broj industrijskih gradova, koji su tokom dva stoljeća identitet gradili isključivo na ekonomskoj moći industrije, morali su u novim okolnostima da redefinišu svoj identitet i razviju posebne strategije privlačenja novih investitora stvaranjem tzv. *business-friendly* okruženja.¹²

Finansijski globalizam je u velikoj mjeri uticao i na promjenu načina upravljanja gradovima. Pojava velikih internacionalnih korporacija dovela je do slabljenja uloge nacionalnih vlada u regulaciji ekonomskog sistema, što se odrazilo i na postepeno smanjenje budžeta namjenjenog za ekonomske i socijalne programe u gradovima, a to je još više uticalo na produblјivanje urbane krize. Iz potrebe da se nekako riješe nagomilani problemi, mnoge gradske administracije počele su da implementiraju različite programe urbane regeneracije u cilju prilagođavanja društvenim i ekonomskim transformacijama lokalnih ekonomija. Ovakav pristup rješavanja problema ohrabren je i od strane nacionalnih vlada, kroz iniciranje procesa decentralizacije moći s centralnog na regionalni i lokalni nivo.

Programi urbane regeneracije

Jedan od ključnih elementa koji određuje kompetitivnost grada jeste njegova sposobnost da privuče visokoobrazovanu i kreativnu radnu snagu i investicije u domenu novih, brzorastućih ekonomija baziranih na znanju i kreativnim industrijama. U skladu s novim potrebama i imperativom stalnog razvoja, tokom 80-ih godina razvilo se više različitih pristupa procesu urbane regeneracije. Ti pristupi su pridavali posebnu važnost stvaranju novih aktivnosti u sektoru kulture i zabave koje su smatrane važnim oruđem u procesu urbane rekonstrukcije. Jedna od najpopularnijih i najintragantnijih strategija urbanog razvoja bazirana na ovim principima jeste strategija pod nazivom *Culture led Urban Redevelopment*, a ključni elementi na kojima se ona zasniva su atraktivnost i imidž grada.

---

¹² J. R. Short, L. M. Benton, W. B. Luce, J. Walton, *Industrial City*, Univeristy of Syracuse, Department of Geography, Syracuse, 1992.

Atraktivnost grada obično se definiše kao sposobnost grada da privuče nove investicije neophodne za ekonomski razvoj, i u tom kontekstu atraktivnost predstavlja važan indikator potencijala budućeg ekonomskog uspjeha.¹³ Atraktivnost grada definiše se kroz više različitih faktora, kao što su: dobra infrastruktura, efikasan gradski transport, postojanje mreže puteva, kvalitet stambenog prostora, kvalitet obrazovnih institucija, mogućnosti zapošljavanja, bezbjednost na ulici. Pored ovih jasno definisanih faktora, veliki značaj za atraktivnost grada imaju i faktori koji se ne mogu jasno definisati, kao što su: raznovrsnost lokalne ekonomije, prestiž i imidž grada, a koji su od presudne važnosti za privlačenje visokostručne radne snage i inovativnih poduzetnika.

Poseban značaj za atraktivnost nekog mjesta ima imidž, koji za veliki broj ljudi ima odlučujuću ulogu prilikom izbora mjesta stanovanja. Imajući ovo u vidu, lokalne administracije i planeri urbanog razvoja u posljednje vrijeme veliku pažnju posvećuju razvijanju mjera za poboljšanje imidža grada. Neke od mjera koje se najčešće primjenjuju su: uljepšavanje i renoviranje centralnih dijelova grada, iniciranje velikih arhitektonskih *flagship* projekata¹⁴, organizacija kulturnih manifestacija i aktivnosti, sportskih aktivnosti i različitih zabavnih programa.¹⁵

Programi urbane rekonstrukcije, u kojima kultura ima važnu ulogu, pojavili su se prvi put tokom 70-ih godina u SAD-u. Pittsburgh je bio jedan od prvih gradova u kojem su se interesi umjetničkih organizacija poklopili s interesima političara – obnova zapuštenih centralnih dijelova grada – i investitora, koji su smatrali da bogat kulturni život može da utiče na rast vrijednosti njihovih investicija. Američki primjeri povezivanja programa urbane rekonstrukcije i kulture, tokom 80-ih, izvršili su snažan uticaj na razvoj debate

¹³ Background Note, *Enhancing City Attractiveness for the Future*, OECD International Symposium, Japan 2005. http://www.oecd.org/document/38/0,3343,en_2649_33735_34915110_1_1_1_1,00.html, retrieved: March 6, 2007.

¹⁴ O *flagship* projektima biće više govora u dijelu pod nazivom *Urbana regeneracija stimulisana kulturom – flagship projekti*. Op.a.

¹⁵ Background Note, *Enhancing City Attractiveness for the Future*, OECD International Symposium, Japan 2005. http://www.oecd.org/document/38/0,3343,en_2649_33735_34915110_1_1_1_1,00.html, retrieved: March 6, 2007.

o ulozi kulturne politike u procesu urbane regeneracije u Evropi, a neke evropske države, poput Velike Britanije, počele su i da razvijaju slične programe. Najznačajniji primjeri ovakvog pristupa urbanoj regeneraciji u Evropi bili su projekti sprovedeni u Rotterdamu i Bilbaou, a čiji je osnovni cilj bio da se kroz iniciranje kulturnih *flagship* projekata spriječi dalje propadanje grada.

Do kraja druge polovine 80-ih, veliki broj manjih evropskih gradova, snažno pogođenih procesom deindustrijalizacije, uložio je velike napore u razvoj novih ekonomskih sektora, kao što su: industrija zabave, turizam, kulturne industrije, uključujući i modu, dizajn i nove tehnologije. Razvijen kulturni život, prestižni umjetnički festivali i druge elitne kulturne aktivnosti postale su ključni element strategija internacionalizacije i promoviranja novog imidža gradova, a sve u cilju privlačenja mobilnog internacionalnog kapitala.

Pored značajne uloge u restrukturiranju gradske ekonomije, kulturnoj politici je pripisivano i važno socijalno značenje. Smatrano je da kultura može da ima značajnu ulogu u rješavanju nagomilanih socijalnih problema koje je proces ekonomske restrukturacije donio sa sobom. Participacija u kulturnim aktivnostima promovirana je kao način integrisanja nezaposlenih mladih ljudi, novih stanovnika grada, imigranata i drugih ugroženih socijalnih grupa, teško pogođenih promjenom gradske ekonomije.

Kao što vidimo, ideja da kultura može da bude pogonska snaga urbanog ekonomskog razvoja, u posljednjih trideset godina postala je sastavni dio novih politika razvoja grada. Iako je, kako UNCHS izvještaj¹⁶ ilustruje, ova praksa postala globalno prihvaćena, trebalo bi naglasiti da su strategije urbanog razvoja bazirane na razvoju kulture uglavnom primjenjivane u gradovima ekonomski razvijenijih zemalja. Veza između kulture i urbane regeneracije je kompleksna i predmet različitih interpretacija. Ipak, možemo identificirati dva glavna tipa argumenata u korist ovih strategija urbanog razvoja. Prvi razlog je da

---

¹⁶ The State of the World's Cities, UN-Habitat series, 2004. Citirano u: Steven Miles, Ronan Paddison, *Introduction: The Rise and Rise of Culture led Urban Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, pp. 833–839, Glasgow, 2005.

oni ohrabruju diversifikaciju lokalnih ekonomija¹⁷, a drugi je da poboljšavaju imidž oblasti koja je pretrpjela ekonomsko propadanje.¹⁸

Kultura i programi urbane regeneracije

Od 70-ih godina, kada je prvi put nastala ideja uključivanja kulture u proces urbane regeneracije, pojavilo se više različitih strategija koje povezuju urbanu regeneraciju i kulturu. Ovim strategijama i njihovim glavnim karakteristikama bavio se Greeme Evans u svom tekstu pod nazivom *Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration*, objavljenom 2005 godine.¹⁹ Evans identificira tri različite strategije urbane regeneracije bazirane na kulturi:

1. Urbana regeneracija stimulirana kulturom (*Culture led Regeneration*)
  - Regeneracija bazirana na implementaciji *flagship* kulturnih projekata.
2. Kulturna regeneracija (Cultural Regeneration)
  - Regeneracija zasnovana na participaciji građana.
3. Kultura i regeneracija (Culture and Regeneration)
  - Kada je kultura prisutna u projektima regeneracije grada, ali zvanično nije uključena u proces planiranja.²⁰

Evans ističe da iako postoje suštinske razlike između ovih strategija, to ne znači i da se one međusobno isključuju, posebno ako se njihov razvoj posmatra tokom dužeg vremenskog perioda.

¹⁷ P. Booth and R. Boyle, *See Glasgow, See Culture*. In: F. Bianchini and M. Parkinson (Eds), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester University Press, Manchester, 1993, pp. 21–47; John McCarthy, *Encouraging Culture-led Regeneration*, tekst predstavljen na EURA Conference, Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government, Turin, 18–20. April 2002. F. Bianchini, Culture, conflict and cities: issues and prospects for the 1990s. In: F. Bianchini and M. Parkinson (Eds), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester University Press, Manchester, 1993, pp. 193–213.

¹⁸ Council for Cultural Co-operation, *Culture and Neighborhoods*, Vol. 1, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1995.

¹⁹ Graeme Evans, *Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, Glasgow, 2005, pp. 1–25.

²⁰ Ibid.

Glavni razlog zbog kojeg Evans pravi ovakvu podjelu je da bi izbjegao poistovjećivanje svih programa urbane regeneracije zasnovanih na kulturi isključivo s praksom implementacije velikih *flagship* projekata, koji su tokom posljednjih dvadeset godina predstavljali najrasprostranjeniji način uključivanja kulture u procese urbane regeneracije. On smatra da ova vrsta projekata, iako predstavlja najpopularniji i najvidljiviji tip kulturne regeneracije, nije istovremeno i najuspješnija, posebno uzevši u obzir njene slabe ekonomske i socijalne rezultate.²¹ Čak i u slučaju uspješnih *flagship* projekata, kao što je to muzej Guggenheim u Bilbaou, njihovi rezultati ne bi bili reprezentativni da sama izgradnja muzeja nije bila istovremeno praćena dodatnim ulaganjima u poboljšanje lokalne infrastrukture. Imajući to na umu, Evans citira Giddensa²² koji primjećuje da *novac i originalni dizajn nisu dovoljni...treba još mnogo sastojaka da veliki, amblematski projekti budu uspješni, a jedan od ključnih je aktivna podrška lokalne zajednice.*²³

U vrijeme kada su se pojavile prve strategije urbanog razvoja bazirane na kulturi, njihov osnovni cilj bio je definisanje pozitivnog imidža i marketinga grada. U tim okolnostima, u ranom periodu implementacija urbane regeneracije baziranih na kulturi, tokom 80-ih, postojala su dva osnovna cilja ovih programa:

– obnavljanje centralnih dijelova grada i implementacija prestižnih *flagship* projekata (ambiciozni arhitektonski projekti i umjetničke instalacije u javnom prostoru) i

– implementacija nove kulturne politike.

U slijedećim dijelovima ukratko ćemo opisati programe *Regeneracije stimulisane kulturom* i *Kulturna regeneracija*, dok treći pristup koji Evans naziva *Kultura i regeneracija* neće biti obrađen zato što ne predstavlja definisan program urbane regeneracije, već se termin koristi za označavanje pojedinačnih kulturnih dešavanja koja nisu dio zvanično definisane strategije urbane obnove.

---

²¹ Ibid.

²² Anthony Giddens, op.a.

²³ Giddens, citirano u: Graeme Evans, *Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, Glasgow, 2005.

*Urbana regeneracija stimulirana kulturom –
flagship projekti*

Kao što je već ranije naglašeno, kvalitet javnih prostora u centralnim dijelovima grada predstavlja jedan od ključnih faktora od kojeg zavisi atraktivnost grada. Centralni i historijski dijelovi grada oduvijek su bili mjesta s najvećom koncentracijom objekata značajnih za lokalno društveno i kulturno nasljeđe, kao i glavna žarišta socijalne interakcije. Zbog toga su, u okviru programa urbane regeneracije, javni prostori u ovim dijelovima grada definisani kao strateške lokacije u čiju su obnovu ulagana velika javna sredstva, i to u cilju postizanja veće atraktivnosti grada. Ovakvo razumjevanje procesa urbane regeneracije dovelo je, s vremenom, do proliferacije posebnog tipa projekata obnove centralnih gradskih četvrti, poznatih pod nazivom *flagship* projekti. *Flagship* projekti predstavljaju uglavnom skupe i grandiozne arhitektonske poduhvate rekonstrukcije cijelih historijskih dijelova grada, projekte umjetnosti u javnom prostoru, jednom riječju sve projekte čija je osnovna karakteristika ekskluzivnost i dobra vidljivost, i koji imaju potencijal da s vremenom postanu glavni simboli novog imidža grada.

U većini slučajeva, za ovakve projekte gradske uprave angažuju svjetski poznate umjetnike i arhitekte koji uglavnom projektuju objekte javne namjene, i to najčešće muzeje, koncertne sale, galerije, sportske objekte. Međutim, one ambicioznije uprave u nekim gradovima ne zaustavljaju se samo na gradnji dobro dizajniranih javnih objekata već idu i dalje, u potpunosti redizajnirajući određene javne prostore, parkove, pa i cijele gradske četvrti, pogotovo stare industrijske četvrti i priobalne dijelove grada.

Još jedna od delatnosti koja je postala popularna, pogotovo tokom 90-ih, je rekonstrukcija i transformacija starih industrijskih građevina za kulturne aktivnosti.²⁴ U većini, ovi prestižni arhitektonski i urbanistički projekti uglavnom se finansiraju kroz javne fondove ili, u najboljem slučaju, kroz javno–privatna partnerstva. Zbog velikog obima finansijskih sredstava, neophodnih za implementaciju *flagship* projekata, neophodno je da lokacije na kojima se grade objekti

---

²⁴ Jedan od najpoznatijih primjera je *Tate Modern Gallery* u Londonu.

budu dobro izabrane, radi izbjegavanja dodatnih ulaganja u sanaciju lokalne infrastrukture, ali isto tako i radi postizanja što veće vidljivosti projekta. Osnovni cilj koji se postavljaju ovim projekatima vezani su za to da oni postanu simboli urbane obnove grada, da se pomoću njih definiše novi identitet grada i da se, na taj način, njima podstakne uključivanje grada u tokove savremene globalne ekonomije.

Posebnu ulogu u programima regeneracije stimulisane kulturom ima kulturna politika grada. Bogati i interesantni kulturni programi, različiti festivali i umjetničke manifestacije, umjetnički projekti u javnom prostoru, zajedno s *flagship* projektima, smatraju se odlučujućim faktorima za privlačenje investitora i kreativne radne snage u grad. *Flagship* arhitektonski i urbanistički projekti i kulturna politika grada međusobno se dopunjavaju, jer sami objekti i prostori bez odgovarajućih programa i manifestacija ne bi mogli da daju odgovarajuće rezultate. Zbog toga je važno da gradovi koji investiraju u *flagship* projekte već imaju odgovarajuće kulturne resurse, jer, u protivnom, novi kulturni prostori neće imati čime da privuku nove stanovnike niti turiste u grad.

U vrijeme implementacije prvih programa regeneracije stimulisane kulturom, lokalni zvaničnici i javnost često su kritikovali preusmjeravanje javnih fondova sa socijalnih programa javnog obrazovanja ka grandioznim arhitektonskim i umjetničkim projektima koje su smatrali nepotrebnim. Pojava različitih studija i analiza na temu uloge kulture u poboljšanju života u gradu tokom 80-ih godina, omogućila je šire javno prihvatanje integriranih strategija urbane regeneracije zasnovanih na imperativima kulturne politike. Ipak, u to vrijeme, kritička literatura koja se bavila realnim doprinosima kulture u procesu ekonomske obnove grada još uvijek je bila rijetka; uglavnom su postojali samo različiti promotivni izvještaji, objavljeni od strane organizacija i javnih agencija koje su se bavile planiranjem i implementacijom programa urbane regeneracije. Tek kasnije, početkom 90-ih, pojavili su se prvi pravi kritički tekstovi na ovu temu u akademskoj literaturi, od kojih su neki bili čak izrazito negativno orijentisani. U isto vrijeme, nastale su i prve evaluacije do tada sprovedenih programa regeneracije stimulisane kulturom koje su se bavile realnim socijalnim i ekonomskim dejstvom ovih pro-

grama. U većini ovih tekstova, kao najznačajniji problem isticana je nemogućnost definisanja preciznih kriterija za evaluaciju uspješnosti programa i realnog doprinosa kulture ekonomskoj i društvenoj regeneraciji i razvoju. Kao glavna pozitivna strana programa identificiran je doprinos *flagship* projekata poboljšanju imidža grada, međutim nisu nađeni merljivi rezultati koji su mogli da potkrijepe tezu da kulturni projekti mogu da utiču na proces diversifikacije lokalnih ekonomija. Često je naglašavano da iako je došlo do značajnog porasta turističke posjete i prihoda od turizma, to ipak nije bilo dovoljno za značajniji razvoj lokalne ekonomije u cjelini.²⁵

S pojavom velikog broja zvaničnih i nezvaničnih izvještaja i evaluacija ovih programa, tokom 90-ih se među stručnom javnošću formiralo mišljenje da *flagship* projekti i kulturna politika, bazirana na prestižnim umjetničkim projektima, nisu uspjeli da proizvedu značajne dugoročne ekonomske rezultate, kao ni viši stepen društvene integracije lokalnih zajednica. Jedan od najčešćih komentara bio je da programi urbane obnove, zasnovani na spajanju strategija prostorne regeneracije i kulturnih *flagship* projekata, nikada nisu ni imali stvarnu regenerativnu vrijednost, već samo simboličku.

Ipak, najveći broj kritika vezanih za *flagship* projekte odnosi se, prije svega, na njihovu ulogu u okviru programa socijalne regeneracije. Iako se u praksi pokazalo da su programi regeneracije stimulisane kulturom uspjeli da utiču na razvoj pozitivnog imidža grada, problem je bio u tome što ovaj novi imidž nije odražavao stvarni lokalni identitet, pošto u većini slučajeva inicijatori ovakvih projekata tokom planiranja nisu vodili računa o potrebama lokalnih zajednica, već su, prije svega, njihovi projekti bili usmjereni ka turistima i njihovim potrebama. Lokalne zajednice su vrlo rijetko bile uključene u proces planiranja urbane obnove, što je prouzrokovalo da se obnovljeni centralni dijelovi grada i novi kulturni prostori percipiraju od strane pripadnika lokalnih zajednica kao mjesta na kojima nisu dobrodošli. Ovakvi projekti ne samo da nisu mogli

---

²⁵ Background Note, *Enhancing City Attractiveness for the Future*, OECD International Symposium, Japan 2005. http://www.oecd.org/document/38/0,3343,en_2649_33735_34915110_1_1_1_1,00.html, retrieved: March 6, 2007.

da riješe problem socijalne inkluzije već su, naprotiv, pospješivali proces gentrifikacije²⁶ centralnih dijelova grada, dovodeći, pri tom, do sve izraženije društvene i prostorne polarizacije između bogatih centralnih dijelova grada i siromašne periferije.

S rastom popularnosti projekata ovog tipa, pojavila se još jedna negativna praksa – repliciranje već gotovih prostornih i arhitektonskih rješenja. U pokušaju da dobiju što bolje rezultate za što kraće vrijeme, u nekim gradovima se išlo toliko daleko da su se u potpunosti replicirala tuđa urbanistička rješenja za uređenje priobalnih prostora, umjetničkih kvartova, te su ponekad kopirane i već postojeće umjetničke instalacije u javnom prostoru. Proliferacija istih prostora koji nisu u skladu s postojećim identitetom gradova, niti s potrebama lokalnih zajednica, još više je uticala na jačanje negativne slike o programima ovog tipa.

Kulturna regeneracija

U drugoj polovini 90-ih, kada je postalo jasno da projekti urbane regeneracije zasnovane na kulturi nisu u stanju da proizvedu ekonomske i socijalne efekte proporcionalne finansijskim sredstvima uloženim u njih, većina gradova odustaje od ovih skupih i megalomanskih projekata i okreće se ka implementaciji manje zahtjevnih kulturnih programa – različitim projektima umjetnosti u javnom prostoru namjenjenim uljepšavanju i oživljavanju javnih prostora i umjetničkim projektima angažovanja lokalnih zajednica u uređenju njihovih susjedstava.²⁷ Ovakav pristup urbanoj regeneraciji, koji se zasniva na implementaciji umjetničkih projekata zasnovanih na radu s lokalnim zajednicama,

Evans naziva programima *kulturne regeneracije*.

Umjesto internacionalizacije i građenja pozitivnog imidža, glavna briga lokalnih vlasti, ali i nacionalnih, sada postaje sljedeće: na koji način kultura i umjetnost mogu da doprinesu regeneraciji urbanih prostora i susjedstava koji su pretrpjeli ekonomsko i fi-

---

²⁶ Gentrifikacija – termin koji označava proces doseljavanja bogatih ljudi i iseljavanja siromašnih iz obnovljenih dijelova grada. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/gentrification>

²⁷ Background Note, *Enhancing City Attractiveness for the Future*, OECD International Symposium, Japan 2005. http://www.oecd.org/document/38/0,3343,en_2649_33735_34915110_1_1_1_1,00.html, retrieved: March 6, 2007.

zičko propadanje usljed deindustrijalizacije grada²⁸? Većina programa urbane regeneracije, pokrenutih u posljednjih desetak godina, ne tretira kulturu i kulturne programe kao dio velikih, megalomanskih razvojnih projekata, oni su, prije svega, fokusirani na podržavanje programa urbane regeneracije koji za glavni cilj imaju poboljšanje života lokalnih zajednica koje sada dobijaju značajniju ulogu u procesu planiranja programa urbane regeneracije. Osnovni cilj projekata kulturne regeneracije postaje socijalna regeneracija i inkluzija, kao i podizanje kvaliteta života u susjedstvima. U ovakvim okolnostima mijenja se i kulturna politika gradova, te umjesto nekadašnjeg insistiranja na skupim i prestižnim projektima – veliki umjetnički festivali i manifestacije, postavljanje skulptura velikih umjetnika u javnom prostoru i organizacija prestižnih izložbi savremene umjetnosti – sada se fokus sve više okreće ka manjim umjetničkim projektima koji tretiraju različita socijalna pitanja, participaciju građana, multikulturalnost i suradnju između različitih zajednica.²⁹ Sve ove promjene bile su rezultat drugačijeg shvatanja procesa rekonstrukcije, i po prvi put su u prvi plan stavljeni sami građani, umjesto prestižnih arhitektonskih i urbanističkih projekata.³⁰

Za razliku od programa regeneracije stimulisane kulturom, u okviru programa kulturne regeneracije kulturne aktivnosti su integrisane s drugim razvojnim strategijama – strategijama socijalnog, ekonomskog i ekološkog razvoja. U svom tekstu, Evans navodi slučaj Barcelone i Birminghama kao uspješne primjere kulturne regeneracije.

Barcelona³¹ se obično uzima kao jedan od najuspješnijih primjera integracije kulturnih aktivnosti u okviru strategija socijalne, ekonomske i urbane rege-

---

²⁸ Graeme Evans, *Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, Glasgow, 2005.

²⁹ Ibid.

³⁰ Charles Landry, Lesley Greene, Francois Matarasso, Franco Bianchini, *The Art of Regeneration*, Comedia, London, 1996.

³¹ Graeme Evans, *Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, pp. 1–25, Glasgow, 2005. I neki drugi tekstovi kao što je: Mari Paz Balibrea, *Urbanism, Culture and the post-industrial city: challenging the Barcelona model*, Journal of Spanish Cultural Studies, Vol. 2, No 2, Carfax Publishing 2001.

racije grada. Osnovni elementi na kojima se bazira plan urbane obnove grada Barcelone jesu strategije obnove javnih prostora i razvoja urbanog dizajna, planiranje u kulturi i formiranje kulturnih četvrti. Uspješnost primjene ovih strategija najbolje se vidi na području starog grada Barcelone, bivšeg olimpijskog sela i nekadašnje industrijske četvrti Poblanou. Cilj projekta bio je povezivanje bivše industrijske četvrti, smještene na kraju grada, i istorijske četvrti. Zamisljeno je da ova dva područja postanu novi kulturni centar grada i centar kulturnih industrija. Slično rješenje primjenjeno je i u Birminghamu. Iako su gradske vlasti Birminghama svoje planove obnove zapuštenih dijelova grada bazirale na primjeru Barcelone, one ipak nisu doslovno kopirale postojeća rješenja, već su se trudile da kultura bude sastavni dio projekta od početne faze planiranja urbane obnove. Ovaj cjeloviti pristup planiranju urbane obnove najbolje se ogleda u činjenici da je za nadgledanje procesa planiranja i implementacije bio nadležan poseban odbor sastavljen od predstavnika svih gradskih komiteta, komiteta za ekonomiju, umjetnost, zapošljavanje i dr.

Model kulturne regeneracije u nekim svojim aspektima sličan je u posljednje vrijeme vrlo popularnom modelu urbane obnove pod nazivom *Creative City* koji su razradili Landry i Bianchini.³² Suština ideje *Creative City* je u tome da se obnova grada bazira na razvoju kreativnih industrija, industrija koje *se zasnivaju na individualnoj kreativnosti i talentu koji predstavljaju glavni potencijal budućeg ekonomskog razvoja, baziranog na generisanju i eksploataciji intelektualne svojine.*³³ Model urbane rekonstrukcije *Creative City*, prije svega, podrazumjeva integraciju urbane, socijalne i ekonomske politike, u cilju oslobađanja postojećeg kreativnog potencijala. Landry i Bianchini smatraju da ako se obezbjede odgovarajući uslovi, razvoj kreativnih ekonomija omogućiće dugo očekivanu diversifikaciju lokalnih ekonomija, a pošto su kreativne industrije zasnovane na lokalnoj kreativnosti, imaće i pozitivan uticaj na jačanje društvene kohezije, građanskog ponosa i podsticanje kulturne raznolikosti. Možda najbolju definiciju kreativnih industrija daje organizacija *Creative Industries Task Force*, de-

³² Charles Landry, *Creative City*, Earthscan Publications Ltd, 2000.

³³ Ibid.

finišući ih kao industrije bazirane na kreativnosti, umijeću i talentu s potencijalom za generisanje bogatstva i stvaranje novih radnih mjesta na osnovu eksploatacije intelektualne svojine.³⁴

Model *Creative City* je posebno dobro prihvaćen od strane nekadašnjih lučkih i industrijskih gradova u kojima se tokom 80-ih godina pokušavala postići restrukturacija lokalnih ekonomija kroz implementaciju kulturnih *flagship* projekata koji su se, nažalost, pokazali neuspješnim.

Zaključak

Iako je posljednjih tridesetak godina veliki broj nekad uspješnih industrijskih gradova odlučilo da sprovede neku vrstu urbane regeneracije bazirane na kulturi, samo neki od njih su na ovaj način uspjeli da restrukturiraju svoju ekonomiju i postignu odgovarajući ekonomski razvoj. Studije pokazuju da je i pored svih napora direktan uticaj kulturnih politika na ekonomski razvoj gradova bio vrlo skroman, iako je kultura odigrala značajnu ulogu u konstruisanju pozitivne slike grada, u razvoju turizma i, uopšte, u jačanju kompetitivne pozicije grada. Pored svih napora, *flagship* programi kulturne regeneracije zasnovani na uređenju centralnih dijelova grada priobalnih područja, nisu se pokazali kao dobro riješenje za ekonomski i društveni preporod nekadašnjih industrijskih gradova. Novi pristup kulturne regeneracije je, za razliku od *flagship* projekata, ipak dao neke dobre rezultate, prije svega u oblasti socijalne regeneracije i rada s lokalnim zajednicama. Zahvaljujući njima, po prvi put je postalo jasno koliko je neophodno da lokalna zajednica bude od početka uključena u procese planiranja i implementacije programa urbane regeneracije.

Na kraju treba spomenuti da bez obzira na to da li je kultura integrisana u okvire razvojnih planova grada, ona ima presudnu ulogu u razvoju savremenog post-industrijskog grada. Kao što Evans naglašava, i u gradovima u kojima iz određenih razloga nema mogućnosti za uključivanjem kulturnih projekata u sveobuhvatne programe regeneracije, odlučuje se o organizovanju određenih kulturnih aktivnosti, da bi se oživila javni prostori, poboljšala kulturna ponuda grada i postigla socijalna integracija lokalnih zajednica.

---

³⁴ Ibid.

LITERATURA

Adams, Champion, Murray, *Developing Creative Cities: A perspective from UK*, Urban Studies Department, University of Glasgow.

Background Note, *Enhancing City Attractiveness for the Future*, OECD International Symposium, Japan 2005. http://www.oecd.org/document/38/0,3343,en_2649_33735_34915110_1_1_1_1,00.html, retrieved: March 6, 2007.

Balibrea Mari Paz, *Urbanism, Culture and the post-industrial city: challenging the Barcelona model*, Journal of Spanish Cultural Studies, Vol. 2, No 2, Carfax Publishing, 2001.

P. Booth and R. Boyle, *See Glasgow, See Culture*. In: F. Bianchini and M. Parkinson (Eds), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester University Press, Manchester, 1993, pp. 21–47.

Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York 1973, 12–13.

Council for Cultural Co-operation, *Culture and Neighborhoods*, Vol. 1, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1995.

Graeme Evans, *Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, 1–25, Glasgow, 2005.

Charles Landry, *Creative City*, Earthscan Publications Ltd, 2000.

Charles Landry, Lesley Greene, Francois Matarasso, Franco Bianchini, *The Art of Regeneration*, Comedia, London, 1996.

John McCarthy, *Encouraging Culture-led Regeneration*, Paper presented at the EURA Conference, Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government, Turin, 18–20. April, 2002.

Stiven Miles, Ronan Paddison, *Introduction: The Rise and Rise of Culture led Urban Regeneration*, Urban Studies, Vol. 42, Nos. 5/6, 833–839, Glasgow, 2005.

J. R. Short, L. M. Benton, W. B. Luce, J. Walton, *Industrial City*, University of Syracuse, Department of Geography, Syracuse, 1992.

Ronan Paddison, ed. *Handbook of Urban Studies*, ed. London, 2001.

Parkinson (Eds), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester University Press, Manchester, 1993, pp. 193–213.